SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDAN BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA FOYDALANISHNING DIDAKTIK TALABLARI

Tashmuxamedova Jadira Qural qizi
Alfraganus universiteti, 2-bosqich magistranti
E-mail: jadiratashmuxamedova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24242607

Annotatsiya. Maqolada Sharq mutafakkirlari merosidan bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida foydalanishning didaktik talablari asoslanadi. Merosdan tarixiy ma’lumot yoki shior sifatida epizodik foydalanish uning tarbiyaviy imkoniyatini to‘la ochmasligi ko‘rsatiladi. Manbani tanlash, mazmuniy integratsiya, ko‘rgazmalilik va faoliyatlilik, qadriyatli yo‘naltirilganlik hamda kvalimetrik baholashdan iborat besh didaktik talab taklif etiladi. Vatanparvarlik, mehnatsevarlik, adolatparvarlik va insonparvarlik fazilatlarining konstruktiv va destruktiv ko‘rinishlari baholash ko‘rsatkichi sifatida ishlatiladi. Talablarning nazariy asosi sifatida Sharq estetik tafakkuridagi go‘zallik va axloq birligi g‘oyasi ko‘rsatiladi.
Kalit so‘zlar: Sharq mutafakkirlari, estetik qarashlar, bo‘lajak pedagog, pedagogik ta’lim, didaktik talablar, tarbiyaviy qadriyatlar, estetik tarbiya, kvalimetrik baholash.

Аннотация. В статье обосновываются дидактические требования к использованию наследия восточных мыслителей в процессе подготовки будущих педагогов. Показано, что эпизодическое обращение к наследию в виде исторической справки или лозунга не раскрывает его воспитательного потенциала. Предлагаются пять дидактических требований: отбор источника, содержательная интеграция, наглядность и деятельностный характер, ценностная направленность и квалиметрическое оценивание. В качестве показателей оценивания используются конструктивные и деструктивные проявления патриотизма, трудолюбия, справедливости и гуманизма. В качестве теоретической основы требований раскрывается идея единства прекрасного и нравственного в восточной эстетической мысли.
Ключевые слова: восточные мыслители, эстетические взгляды, будущий педагог, педагогическое образование, дидактические требования, воспитательные ценности, эстетическое воспитание, квалиметрическое оценивание.

Annotation. The article substantiates the didactic requirements for using the heritage of Eastern thinkers in the training of future teachers. It shows that episodic reference to this heritage as historical information or a slogan does not reveal its educational potential. Five didactic requirements are proposed: source selection, content integration, visualisation and activity, value orientation, and qualimetric assessment. Constructive and destructive manifestations of patriotism, diligence, justice and humanism are used as assessment indicators. The idea of the unity of beauty and morality in Eastern aesthetic thought is presented as the theoretical basis of the requirements.
Keywords: Eastern thinkers, aesthetic views, future teacher, teacher education, didactic requirements, educational values, aesthetic education, qualimetric assessment.

Kirish. Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchi shaxsining ma’naviy va estetik kamolotiga bog‘liq. O‘quvchilarda go‘zallikni his etish, ezgulikka intilish va axloqiy tanlov qila olish fazilatlari o‘qituvchining shaxsiy namunasi hamda u tanlagan o‘quv materiali orqali shakllanadi. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda tarbiyaviy qadriyatlarni chuqur anglash va ularni o‘quvchiga yetkaza olish alohida o‘rin tutadi. Bu

jarayonda Sharq mutafakkirlarining merosi tabiiy tayanch bo‘ladi, chunki Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlari va Kamoliddin Behzod maktabi miniatyuralari go‘zallik va axloqni bir butun holda talqin qiladi [4; 5]. Mamlakatimizda pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish ta’lim sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan [10].

Biroq amaliyotda bu meros ko‘pincha mavzuga kirish uchun keltiriladigan tarixiy ma’lumot yoki devordagi shior darajasida qoladi. Talaba ko‘pincha allomaning nomini va asarini biladi, ammo uning qarashlarini bo‘lajak pedagogik faoliyati bilan bog‘lamaydi. Pedagogika tarixida Sharq mutafakkirlari merosidan ta’lim jarayonida foydalanish masalasi o‘rganilgan bo‘lsa-da [3; 8], bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashga xos didaktik talablar alohida ishlab chiqilmagan.

Maqolaning maqsadi Sharq mutafakkirlari merosidan bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda foydalanishning didaktik talablarini nazariy jihatdan asoslash va ularning Sharq estetik tafakkuridagi ildizlarini ko‘rsatishdan iborat.

NATIJA. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Sharq mutafakkirlarining asarlari, ularning estetik va pedagogik qarashlariga bag‘ishlangan tadqiqotlar [6] hamda estetik tarbiyaga oid xorijiy manbalar o‘rganildi.

Sharq estetik tafakkurining asosiy xususiyati go‘zallik va axloqning ajralmas birligidir. Bu tafakkurda tashqi go‘zallik ichki kamolotning ko‘rinishi sifatida talqin qilinadi, san’at asari esa tomoshabinni nafaqat zavqlantirishi, balki tarbiyalashi lozim bo‘lgan hodisa sifatida qaraladi. Kamoliddin Behzodning Hirotda Alisher Navoiy homiyligida ijod qilgani bu birlikning tarixiy ifodasidir: so‘z san’ati va tasviriy san’at bir xil axloqiy-estetik g‘oyaga xizmat qilgan [5].

Mutafakkirlar merosida san’at asarini tanqidiy baholash an’anasi ham mavjud. Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma”da Behzod mahoratini yuksak baholash bilan birga, uning ayrim tasvirlardagi kamchiliklarini ham qayd etgan [1]. Bu misol asarni ham hurmat, ham tanqidiy mezon bilan baholash Sharq madaniyatiga yot emasligini ko‘rsatadi va bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda baholash talabining tarixiy ildizi bo‘lib xizmat qiladi.

Manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik ta’lim amaliyotida mutafakkirlar merosi uchta nuqson bilan qo‘llanadi. Birinchidan, manba tasodifiy tanlanadi va mavzu bilan bog‘lanmaydi. Ikkinchidan, meros “Pedagogika tarixi” fani doirasida qolib, boshqa pedagogik fanlarga o‘tmaydi. Uchinchidan, uning tarbiyaviy natijasi baholanmaydi, shu sababli u o‘qituvchi va talaba uchun majburiy bo‘lmagan qo‘shimcha mavzuga aylanadi.

Bu nuqsonlarni bartaraf etish uchun mutafakkirlar merosi va ilmiy-pedagogik tavsiyalar [6] tahlili asosida besh didaktik talab tizimlashtirildi (1-rasm). Ularning umumiy mantig‘i shundan iboratki, meros bilim sifatida emas, balki talabaning kasbiy va axloqiy faoliyatini tashkil etuvchi material sifatida qo‘llanadi.

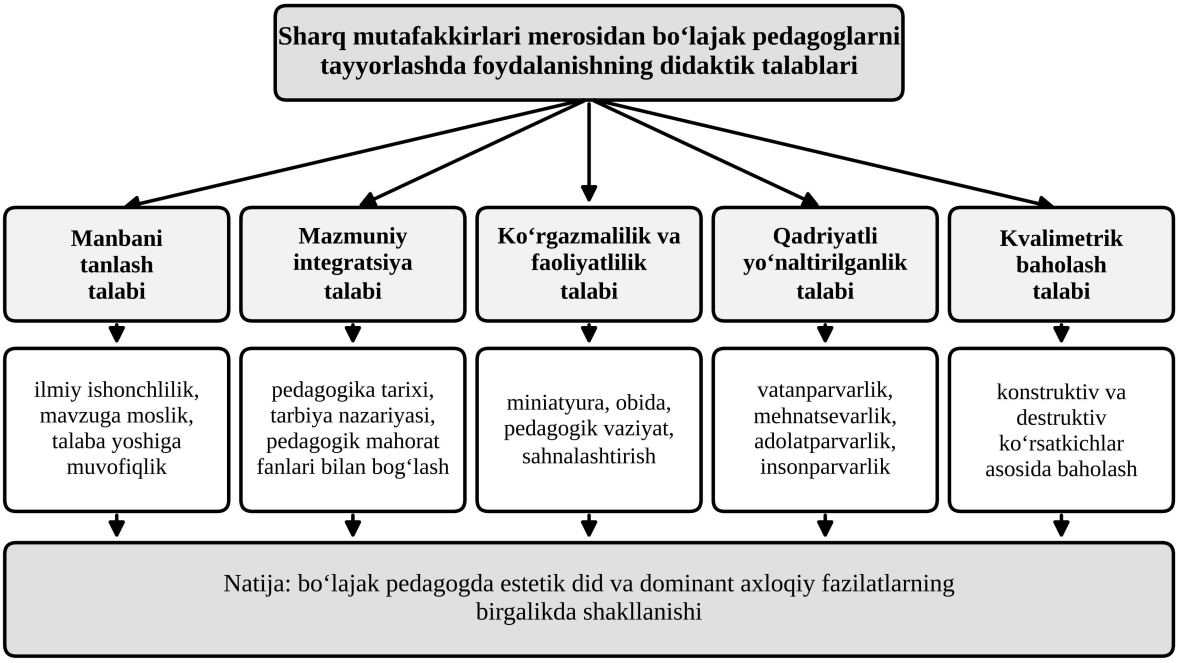

1-rasm. Sharq mutafakkirlari merosidan bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda foydalanishning didaktik talablari

Manbani tanlash talabi o‘quv materiali sifatida faqat ilmiy nashrlardan olingan, mavzu mazmuniga bevosita aloqador va talabaning tayyorgarlik darajasiga mos parchalarni olishni nazarda tutadi. Masalan, o‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan talablar mavzusida Navoiyning muallim haqidagi fikrlari, estetik tarbiya mavzusida esa Behzod miniatyuralari tahlilga olinadi.

Mazmuniy integratsiya talabi merosni “Pedagogika tarixi”, “Tarbiya nazariyasi va metodikasi”, “Pedagogik mahorat” va “Xalq pedagogikasi” fanlarida bir-biriga bog‘liq holda qo‘llashni talab qiladi. Pedagogika tarixida o‘rganilgan g‘oya tarbiya metodikasida tarbiyaviy tadbir loyihasiga, pedagogik mahoratda esa pedagogik vaziyatni hal etish topshirig‘iga aylanadi.

Ko‘rgazmalilik va faoliyatlilik talabi miniatyura nusxalari, tarixiy obidalarga sayohatlar, allomalar o‘gitlari asosidagi pedagogik vaziyatlar va asarlardan olingan parchalarni sahnalashtirish orqali amalga oshiriladi. Estetik qadriyat emotsional ta’sir kuchi tufayli bevosita idrok qilinganda chuqurroq o‘zlashtiriladi.

Qadriyatli yo‘naltirilganlik talabi har bir mashg‘ulotni muayyan axloqiy fazilat bilan bog‘lashni nazarda tutadi. Bo‘lajak pedagoglarda qaror toptirilishi lozim bo‘lgan dominant fazilatlar sifatida vatanparvarlik, mehnatsevarlik, adolatparvarlik va insonparvarlik ajratiladi [6]. Ularning mutafakkirlar merosidagi asosi, pedagogik ta’limdagi ifodasi hamda baholash uchun taklif etilayotgan konstruktiv va destruktiv ko‘rinishlari 1-jadvalda keltirilgan.

Dominant fazilatlar va ularni baholash ko‘rsatkichlari

1-jadval

Fazilat	Merosdagi asosi	Pedagogik ta’limdagi ifodasi	Konstruktiv ko‘rinish	Destruktiv ko‘rinish
Vatanparvarlik	Boburning “Boburnoma”dagi yurt sog‘inchi	Tarixiy obidalar bo‘yicha tarbiyaviy tadbir loyihasi	Milliy merosga oid mavzuni tanlash va asoslash	Milliy merosga loqaydlik

Fazilat	Merosdagi asosi	Pedagogik ta’limdagi ifodasi	Konstruktiv ko‘rinish	Destruktiv ko‘rinish
Mehnatsevarlik	Navoiyning hunar va mehnatni ulug‘lashi	Ustoz-shogird an’anasini tahlil qilish	Topshiriqni oxiriga yetkazish, qayta ishlash	Shoshma-shosharlik, ko‘chirmachilik
Adolatparvarlik	Forobiyning fozil jamiyat haqidagi qarashlari	Pedagogik vaziyatlar (keyslar) tahlili	Vaziyatni xolis tahlil qilish va baholash	Tanqidni qabul qilmaslik, xolis bo‘lmaslik
Insonparvarlik	Navoiyning xalq g‘amini o‘z g‘ami deb bilishi	O‘quvchi shaxsiga hurmat masalasini muhokama qilish	O‘quvchiga hurmat bilan munosabat	O‘quvchi shaxsiga befarqlik

Kvalimetrik baholash talabi tarbiyaviy natijani taxminiy emas, o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar asosida baholashni nazarda tutadi. Har bir fazilat bo‘yicha talabaning o‘quv topshiriqlari va faoliyatida konstruktiv ko‘rinishlarning mavjudligi hamda destruktiv ko‘rinishlarning yo‘qligi qayd etiladi. Masalan, har bir ko‘rsatkich 0 dan 2 gacha ball bilan baholanishi mumkin: ko‘rinish kuzatilmasa 0, qisman namoyon bo‘lsa 1, izchil namoyon bo‘lsa 2 ball. Bu talab merosga oid ishni majburiy va natijasi ko‘rinadigan faoliyatga aylantiradi. Bobur namunasida ko‘ringanidek, baholash asarni hurmat qilish bilan birga uning kamchiliklarini dalil bilan ko‘rsata olishni ham o‘z ichiga oladi.

MUHOKAMA. Taklif etilgan talablarning nazariy asosi estetik tarbiyani shaxs kamolotining markaziga qo‘yuvchi yondashuvlarga tayanadi. H. Read san’at orqali tarbiyani shaxsni uyg‘un rivojlantirishning umumiy asosi sifatida ko‘rgan [9], J. Dewey esa estetik tajribani kundalik hayot tajribasidan ajratib bo‘lmasligini asoslagan [2]. Bu qarashlar Sharq mutafakkirlari merosini bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda tarixdan olingan bilim emas, talabaning shaxsiy estetik tajribasi bilan bog‘lanadigan material sifatida qo‘llash zarurligini tasdiqlaydi.

B.M. Nemenskiy san’at pedagogikasida asosiy vazifa sifatida shaxsning olamga emotsional-qadriyatli munosabatini shakllantirishni ko‘rsatadi [7]. Qadriyatli yo‘naltirilganlik talabi aynan shu vazifani Sharq merosi materiali asosida amalga oshiradi. Respublikamizda Z. Jalilov IX–XII asrlar mutafakkirlari yaratgan tarbiyaviy qadriyatlardan oliy pedagogik ta’limda foydalanish texnologiyalarini, M. Pazilova esa hadislar vositasida o‘quvchi ma’naviyatini shakllantirish masalalarini o‘rgangan [3; 8]. Mazkur maqolada bu yo‘nalish bo‘lajak pedagoglarning estetik va axloqiy tayyorgarligi nuqtai nazaridan davom ettirildi.

Yondashuvning cheklovini ham belgilash lozim. Axloqiy fazilatlarni baholashda subyektivlik xavfi saqlanib qoladi, shu sababli kvalimetrik ko‘rsatkichlar bir nechta baholovchi ishtirokida qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

Xulosa. Sharq mutafakkirlari merosidan bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda epizodik foydalanish uning tarbiyaviy imkoniyatini to‘la ochmaydi. Meros samarali ishlashi uchun u tizimli didaktik talablar asosida qo‘llanishi kerak.

Taklif etilgan besh talab, ya’ni manbani tanlash, mazmuniy integratsiya, ko‘rgazmalilik va faoliyatlilik, qadriyatli yo‘naltirilganlik hamda kvalimetrik baholash talablari merosni talabaning kasbiy va axloqiy faoliyatini tashkil etuvchi materialga aylantiradi. Bu talablar Sharq estetik tafakkuridagi go‘zallik va axloq birligi g‘oyasiga hamda estetik tarbiyaning zamonaviy nazariyalariga tayanadi.

Kelgusi tadqiqotlarda talablarni pedagogik fanlar mazmuniga singdirish va har bir talab uchun aniq o‘quv topshiriqlari tizimini ishlab chiqish muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bobur Z.M. “Boburnoma”. – T.: Sharq, 2002.
2. Dewey J. Art as Experience. – New York: Minton, Balch & Company, 1934.
3. Jalilov Z. IX–XII asrlarda Sharq mutafakkirlari yaratgan tarbiyaviy qadriyatlardan oliy pedagogik ta’lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish: ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. avtoreferati. – T., 2018.
4. Jumaboyev N.P. Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya masalalaridagi axloqiy, estetik va ekologik qarashlari // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2019. – № 5. – B. 289–293.
5. Jumaboyev N.P. Sharq miniatyura san’atining estetik tarbiyadagi o‘rni // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2022. – № 1. – B. 65–71.
6. Jumaboyev N.P. Sharq mutafakkirlarining estetik qarashlaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari (zamonaviy badiiy ta’lim misolida): ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. avtoreferati. – Chirchiq, 2023. – 51 b.
7. Неменский Б.М. Педагогика искусства. – М.: Просвещение, 2007.
8. Pazilova M. Hadislar vositasida o‘quvchi ma’naviyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: ped. fan. nomzodi ... dis. – T., 2004.
9. Read H. Education Through Art. – London: Faber and Faber, 1943.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son Qarori, 2020-yil 27-fevral.